

Кишеньковий довідничок

ОСНОВИ ПРАВА

Видання десяте, доповнене і перероблене

Тернопіль
АСТОН
2018

УДК 34(035)
О 75

Кишеньковий довідничок. Основи права. / Автори-упорядники Бармак М.В, Бармак О.Я. – Тернопіль: АСТОН, 2018. – 416 с.

Автори-упорядники:

Бармак Микола Валентинович, доктор історичних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;
Бармак Олена Ярославівна, вчитель вищої категорії, вчитель-методист.

У довіднику подано короткий виклад теорії права, основних положень конституційного, цивільного, господарського, трудового, житлового, сімейного, адміністративного та кримінального законодавства України.

Видання десяте, доповнене і перероблене

Рекомендовано до друку вченою Радою
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

ISBN 978-966-308-730-6

© Бармак М.В, Бармак О.Я., 2018
© Видавництво Астон, 2018

Правознавство – суспільна юридична наука про державу і право, юридичні норми, закони, права людей та організацій, правосуддя, боротьбу з правопорушеннями, злочинністю.

Держава – це універсальна політична форма організації суспільства, яка характеризується суверенною владою, реалізацією своїх повноважень на певній території через систему спеціально створених органів управління, за допомогою яких здійснюється політичне, економічне, ідеологічне керівництво суспільством, а також управління загальносуспільними справами.

Держава і право існували не завжди. Про їх походження існує немало теорій, які по-різному трактують причини виникнення держави та права.

Основні теорії походження держави і права:

<i>Теологічна (релігійна) теорія</i>	
Фома Аквінський (1225—1274)	пояснює походження держави та права божественною волею, спираючись на Біблію, обґрунтовує її вічність і непорушність, виправдовує будь-які реакційні держави; будь-яке посягання на державу приречене на невдачу.
<i>Патріархальна теорія</i>	
Аристотель, Р. Фільмер, М. Драгоманов	пов'язує виникнення держави з історичним процесом росту сім'ї, об'єднання родів у племена, племен у державу. Державна влада є продовженням батьківської (патріархальної) влади, яку здійснює у державі монарх.
<i>Договірні теорії походження держави і права</i>	
Г. Гроцій, Б. Спіноза, Ж. Ж. Руссо, Д. Локк, Т. Гоббс	державна – результат згоди, досягнутої між правителями і населенням певної території з метою забезпечення порядку і організації суспільного життя.
<i>Теорія завоювання</i>	
К. Каутський, Л. Гумілович, Є. Дюрінг	державна виникає внаслідок завоювання одних народів іншими; держава є тією силою, що утворюється завойовниками для утримання в покорі завойованих народів і зміцнення повної влади над переможеними.

<i>Органічна теорія</i>	
Г. Спенсер	держава, подібно біологічному організму, народжується, розвивається, старіє і відмирає; має своє політичне тіло – руки, ноги, голову, внутрішні органи, що виконують певні функції.
<i>Психологічна теорія</i>	
Л. Петражицький Г. Тард	походження держави і права пояснюється властивостями людської психіки, необхідністю одних владарювати, а інших – підкорятися, усвідомлення залежності від видатної особистості. Народ є інертною масою і не здатний до прийняття рішень, а тому потребує постійного керівництва.
<i>Технократична теорія</i>	
Л. Михайловський	держава є результат розвитку науки і обумовлена необхідністю регулювання відносин між людьми і технікою.
<i>Космічна теорія</i>	
	державні інститути занесені з космосу, створенні при участі позаземних істот.
<i>Сакральна (харизматична)</i>	
Дж. Фрезер	віра в божественну силу носіїв влади – вождів, князів, царів.
<i>Класово-економічна</i>	
К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ульянов (Ленін)	держава та право виникли внаслідок економічного розвитку суспільства. Суспільний поділ праці привів до появи приватної власності. Відбувається розмежування суспільства на класи, між якими виникають різноманітні суперечності, які з часом стають непримиренними.

Держава і право з'явилися там і тоді, де і коли суспільство розділилось на класи з протилежними інтересами, конфлікту між якими неспроможна була врегулювати організація влади первісного суспільства. Право виникає одночасно з державою, а отже, закономірності виникнення держави розповсюджуються і на процес права. Право виникає шляхом:

- переростання первісних звичаїв, традицій, моралі в юридичні норми;
- правотворчої діяльності компетентних державних органів чи посадових осіб;

- перетворення рішень судових органів по конкретних справах у загальну форму, що стає обов'язковою при вирішенні аналогічних справ у майбутньому.

Виникнення держави і права в різних народів відбувалося неоднаково, мало свої особливості та фактори, характерні лише певному народові.

Держава займає центральне місце в політичній системі, куди входять політичні партії, об'єднання громадян, трудові колективи, місцеве самоврядування тощо. *Основні ознаки держави:*

<i>територія</i>	частина планети, на яку поширюється суверенітет держави. Є матеріальною базою держави і основою визнання її суб'єктом міжнародного права;
<i>політичний публічний характер влади</i>	реалізується в державно-правових інститутах, відділених від населення (політична риса) і виступаючих від імені суспільства в цілому (публічність влади);
<i>суверенітет</i>	політико-правовий стан держави, який характеризується верховенством влади та незалежністю; неподільністю або єдністю, повнотою влади; рівноправністю у зовнішніх зносинах;
<i>механізм влади</i>	система органів і організацій, які створює держава для реалізації своїх функцій і завдань;
<i>власні правові норми</i>	загальнообов'язкові правила поведінки, що розроблені й прийняті державою і нею ж охороняються.
<i>система податків</i>	платежі обов'язкового характеру, що встановлюються для утримання державного апарату, виконання загальносоціальних функцій держави у сфері освіти, охорони здоров'я соціального забезпечення тощо.

Основні функції держави – це основні напрямки її діяльності, які відображають суть і соціальне призначення державного управління суспільством. Функції держави класифікують за різними ознаками.

1. За соціальним значенням державної діяльності:

- ✓ основні (безпосередньо характеризують соціальну сутність і призначення держави);
- ✓ неосновні (не розкривають безпосередньо соціальної сутності держави).

2. За територіальною спрямованістю: *внутрішні і зовнішні*.

3. За сферою суспільного життя:

гуманітарні, економічні, політичні.

4. За часом виконання:

- ✓ *постійні* (здійснюються протягом усього часу існування даної держави),
- ✓ *тимчасові* (здійснюються протягом лише певного відтинку часу існування держави. Н., під час стихійного лиха, війни).

Функції держави:

внутрішні	зовнішні
<i>– здійснюються в межах території держави та характеризують її внутрішню політику</i>	<i>– визначаються в діяльності держави на міжнародній арені, у взаємодії держави з іншими суб'єктами міжнародних відносин</i>
<ul style="list-style-type: none">• економічні;• соціальні;• забезпечення правопорядку;• духовні;• екологічні;• політико-правові та ін.	<ul style="list-style-type: none">• захист території, на яку розповсюджується державний суверенітет;• захист миру та підтримання міжнародного правопорядку;• співробітництво з іноземними державами в економічній, культурній, науково-технічній та інших сферах.

Основні форми здійснення функцій держави

1. *Правотворча (законодавча)* – діяльність спеціальних органів держави щодо розробки та прийняття нормативно-правових актів, що визначають основні напрями державної діяльності.

2. *Правореалізаційна (виконавча)* – конкретизація та виконання нормативно-правових актів, а також практична діяльність державних структур щодо реалізації своїх повноважень.

3. *Правоохоронна (судова)* – діяльність органів та організацій держави щодо створення необхідних умов для дотримання законності у процесі виконання функцій держави, а також застосування певних форм юридичної відповідальності у випадку невиконання державних повноважень чи порушення прав та свобод особи в процесі їхньої реалізації.

Основними елементами, що визначають порядок організації та здійснення державної влади (тобто форму держави), є:

Форма правління	Форма державного устрою	Форма політичного режиму
-----------------	-------------------------	--------------------------

Форма державного правління – це елемент форми держави, який відображає певний порядок утворення та організації вищих органів влади. Він характеризує структуру вищих органів державної влади, порядок їх створення, розподіл повноважень, принципи

взаємодії з іншими органами влади, з політичними партіями, класами та іншими верствами населення.

Основні форми державного правління

Республіка: вища державна влада здійснюється колегіальним органом, що обирається населенням країни на певний строк.

✓ *Парламентська республіка* – проголошення принципу верховенства парламенту, перед яким уряд несе політичну відповідальність за свою діяльність (Фінляндія, Індія, Туреччина, Італія).

✓ *Президентська республіка.* Президент обирається загальнонародним голосуванням, очолює уряд, але не може розпустити парламент. Обраний парламент тільки приймає закони, але має право накладати вето на президентські укази (США, Аргентина, Мексика, Бразилія, Росія).

✓ *Президентсько-парламентська республіка* – присутні ознаки парламентської і президентської республіки (Україна, Франція).

Монархія (від грец. *єдиновладдя*): вища державна влада повністю або частково зосереджена в руках одноособового глави держави (короля, царя, імператора), влада якого передається, як правило, по спадковості.

✓ *Абсолютна монархія* – вся влада зосереджена в руках самодержця (Російська імперія часів Петра I).

✓ *Парламентська (або конституційна) монархія* – влада монарха обмежена конституцією, за якою обирається парламент (Англія, Данія, Швеція, Японія).

Виборна монархія – глава держави одержує владу не престолонаслідуванням, а обирається на певний строк (Малайзія, Об'єднані Арабські Емірати).

Теократична монархія – значну роль в управлінні державою відіграють релігійні інститути, коли релігійний лідер є одночасно главою держави (Катар, Оман, Бахрейн, Ватикан).

Форма державного устрою – це елемент форми держави, що відображає спосіб територіального устрою держави, який визначає порядок взаємодії центральної, регіональної та місцевої влад. Він характеризує принципи поділу території держави на складові частини, можливість врахування інтересів національних меншин шляхом надання певних прав щодо територіального самоврядування, відносини між різними рівнями владних органів.

За формою державного устрою держави бувають:

Прості – унітарні (єдині)	Складні
характеризуються цілковитою політичною єдністю: наявність єдиної конституції, системи законодавства, податкової і кредитної політики, єдиного громадянства, єдиних у всій країні вищих органів державної влади і державного управління, немає самостійних державних утворень на місцях (Польща, Литва). Деякі унітарні держави (Іспанія, Португалія, Україна) включають автономні утворення.	<p>Федерація – союзна держава, що складається із кількох держав або державних утворень (н., США, Німеччина, Австрія, Канада, Мексика, Росія, Бразилія). Розрізняють територіальну федерацію і національну федерацію.</p> <p>Конфедерація – союз суверенних держав, утворений для реалізації певних цілей (економічних, військових, дипломатичних тощо). Цей союз недовготривалий, він перетворюється на федерацію або розпадається (н., початковий етап створення США).</p> <p>Імперія – насильно створена держава, яка складається з головної держави (метрополії) та її колоній і утримується за допомогою державного примусу з боку метрополії (н., Російська імперія, Британська імперія).</p>

Державний (політичний) режим – це елемент форми держави, що визначає методи та прийоми здійснення політичної влади. Він характеризує способи взаємодії влади з населенням, політичний статус об'єднань громадян, співвідношення правових і поза правових способів здійснення влади. *Типи (форми) політичного режиму* визначаються конкретною розстановкою політичних сил, рівнем політичної зрілості громадян та цивілізованістю країни.

Демократичний політичний режим характеризується реальною участю населення у здійсненні державної влади, заснований на визнанні принципу рівності та свободи всіх людей, конституційному закріпленні та гарантуванні прав і свобод громадян. *Різновиди демократичного режиму*: демократично-ліберальний; демократично-консервативний; демократично-радикальний.

Основні риси демократичного режиму:

- джерелом влади визнається народ, участь народу в управлінні справами держави,
- всі громадяни рівні перед законом;
- гарантовані та дотримані конституційні права і свободи громадян;

- розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову;
- проведення виборів лише на альтернативних засадах;
- політична та ідеологічна багатоманітність.

Антидемократичний (авторитарний) політичний режим характеризується відсутністю дійсної участі населення в здійсненні державної влади, недодержанням основних прав людини, верховенством держави над правом; підконтрольністю всіх сфер суспільства державі та мілітаризацією держави. *Різновиди авторитарного режиму:*

1. *Деспотія* – наявність самодержавної необмеженої влади (Стародавній Ассирія, Вавилон).

2. *Аристократія* – влада належить представникам родової знаті.

3. *Фашизм* – це відкрита терористична диктатура найбільш реакційних сил (гітлерівська Німеччина).

4. *Тоталітарний (диктаторський) режим* – влада знаходиться в руках однієї особи, або партії, при здійсненні державної влади порушуються права людини.

Основні риси авторитарного режиму:

- сильна одноосібна влада правителя або правлячої верхівки;
- обмежені політичні права і свободи громадян і суспільно-політичних організацій, заборонена опозиція;
- відсутній розподіл влади: законодавча влада фактично підкоряється виконавчій, яка зосереджується в руках глави держави, якому підпорядковано уряд. Парламент перетворюється в декоративну установу;
- на місцях представницькі органи влади перетворюються у маріонеткові установи, що виконують волю централізованої влади;
- поєднуються централізовано-планові і ринкові засади в розвитку економіки;
- виборча система пристосовується до потреб режиму.

ПРАВО. СИСТЕМА ТА НОРМИ ПРАВА

Право – це система загальнообов’язкових, формально визначених правил поведінки, які встановлюються, гарантуються і оберігаються державою з метою регулювання суспільних відносин.

Властивості права	
<i>нормативність</i>	право складається із норм, загальних правил;
<i>всезагальність</i>	єдиний для всіх суб’єктів права порядок регулювання суспільних відносин;

<i>загально-обов'язковість</i>	поширюються на всіх учасників правовідносин і є обов'язковими для виконання;
<i>системність</i>	норми права тісно пов'язані між собою, діють в єдності, з них складаються галузі та інститути права;
<i>формальна відповідність права</i>	правові норми точні, а їх зміст закріплюється у вигляді закону або іншого нормативно-правового встановлюються акту;
<i>забезпеченість права державою</i>	державна встановлює, забезпечує і гарантує виконання правових норм; порушення правових норм зумовлює певні правові наслідки

Право врегулює найбільш важливі суспільні відносини.

Принципи права – основні положення, закріплені в законі:

- ✓ законність, ✓ єдність прав і обов'язків,
- ✓ гуманізм, ✓ рівність громадян перед законом,
- ✓ демократизм, ✓ внутрішня узгодженість.

Основна функція права – регулятивна (регулювати суспільні відносини). Право виконує й *інші функції*: виховна, охорона суспільних відносин, вплив на свідомість і відповідну поведінку людей, запобігання правопорушенням.

Об'єктивне право – це право, що діє в державі як загальна об'єктивна закономірність необхідності регулювання суспільних відносин людей. Це система загальнообов'язкових, формально визначених норм, які забезпечені державою і служать критерієм правомірної (дозволеної) і неправомірної (недозволеної) поведінки особи, служать тією основою, на базі якої визначається на практиці наявність або відсутність у особи юридичних прав і обов'язків.

Суб'єктивне право – це закріплені правом певні юридичні можливості особи. Це право на свою юридично можливу поведінку, право на звернення до держави за захистом своїх юридичних можливостей.

Застосування права до кожного конкретного випадку супроводжується переходом від об'єктивного до суб'єктивного права. Тобто, поки норма права є загальною і поширюється на всі випадки певної сфери життєдіяльності, вона є об'єктивною. Коли ж ця норма торкається конкретної ситуації і реалізується в поведінці суб'єкта, то стає суб'єктивною.

ПРАВОВІ НОРМИ – ОСОБЛИВИЙ ВИД СОЦІАЛЬНИХ НОРМ

Упорядкування суспільних відносин, або соціальне регулювання здійснюється за допомогою **соціальних норм** — правил поведінки загального характеру, що регулюють різні сфери суспільних відносин, мають зміст, зумовлений рівнем економічного, соціального і культурного розвитку суспільства, забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу.

За сферами суспільних відносин розрізняють:

<i>Політичні норми</i>	регулюють відносини між класами, партіями, народностями, їхню участь в органах державної влади та організації держави, відносини держави з іншими елементами політичної системи суспільства.
<i>Економічні норми</i>	регламентують відносини у сфері економіки.
<i>Організаційні норми</i>	закріплюють структуру, порядок, створення та діяльності державних органів і об'єднань громадян.
<i>Культурні норми</i>	визначають правила поведінки людей, зумовлені рівнем і традиціями матеріальної та духовної культури суспільства.
<i>Естетичні норми</i>	відображають ставлення людей до порядку оформлення і оцінки предметів духовного та матеріальної культури з точки зору краси, гармонії, елегантності, якості і т. п.
<i>Соціально-технічні норми</i>	передбачають правила необхідного, доцільного поведіння людей з предметами природи, знаряддями праці та іншими технічними засобами.

За способами встановлення і забезпечення соціальні норми поділяються на:

<i>Норми права (юридичні)</i>	– це загальнообов'язкові, формально-визначені норми, які встановлюються, гарантуються та охороняються державою.
<i>Норми моралі</i>	– це норми, принципи, правила поведінки, які склалися в суспільстві під впливом громадської думки відповідно до зумовлених економічним базисом уявлень людей про добро, зло, обов'язок, справедливість, честь тощо і забезпечуються через внутрішнє переконання та засоби громадського впливу.
<i>Звичай</i>	– це норми, які склалися історично, закріпились практиці в результаті багаторазового

	застосування певного роду відносин.
<i>Традиції</i>	– способи поведінки людей, соціальних груп, які склалися в суспільстві і передаються від покоління до покоління.
<i>Норми об'єднань громадян (корпоративні норми)</i>	– це норми, які встановлюються та охороняються певними об'єднаннями громадян. Деяким з них держава надає юридичну обов'язковість (наприклад, нормам профспілкових і кооперативних організацій).
<i>Релігійні норми</i>	– це норми, що регулюють поведінку і культові дії, які засновані на вірі в існування бога. Вони відображаються в статутах, священних книжках, інших релігійних актах.

Крім того, соціальні норми поділяють на *усні та письмові, свідомі та стихійні*, а також залежно від того, чим забезпечується їх виконання (внутрішнім переконанням суб'єктів, об'єднанням громадян, суспільством чи державою). Можна також вирізнити соціальні *норми, що притаманні певним історичним епохам* (суспільно-економічним формаціям) тощо.

Право є особливим видом соціальних норм, тому що:

<i>Правові норми</i>	<i>Інші соціальні норми</i>
✓ виникають разом із виникненням держави;	✓ існують у будь-якому суспільстві;
✓ встановлюються, санкціонуються, охороняються державою;	✓ встановлюються чи санкціонуються іншими суб'єктами;
✓ виражають волю домінуючої частини суспільства;	✓ виражають волю різних частин суспільства;
✓ утворюють систему;	✓ можуть не бути внутрішньоподженими, не мати властивостей системи;
✓ існують лише як одна (єдина) система норм у суспільстві;	✓ існують у вигляді кількох відносно самостійних систем нормативного регулювання;
✓ формують правила поведінки у вигляді прав і обов'язків;	✓ виражаються не тільки через правила поведінки, а й через загальні принципи, цілі, гасла;
✓ мають цілком визначені, форми зовнішнього виразу;	✓ можуть виражатись у будь-яких, не завжди фіксованих формах;
✓ мають точно визначені межі дії, чинності;	✓ не завжди мають визначені межі дії, чинності;

✓ забезпечуються державним примусом.	✓ забезпечуються тільки звичкою, внутрішнім переконанням, моральним, громадським впливом та ін. позадержавними засобами.
--------------------------------------	--

ЄДНІСТЬ ТА ВІДМІННІСТЬ ПРАВА І МОРАЛІ

Право і мораль у суспільстві ґрунтуються на єдиних засадах, виражають загальнолюдські цінності й ідеали. Правові норми та норми моралі – соціальні норми, що покликані регулювати відносини між учасниками суспільного життя.

Право – це система загальнообов’язкових правил поведінки, правових норм, санкціонованих державою.

Мораль – це система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей, одна з форм суспільної свідомості.

Єдність права і моралі ґрунтується на тому, що

- це є засоби соціального регулювання;
- вони є соціальними нормами;
- існують в реальній поведінці людини;
- основний їхній зміст – це права і обов’язки;
- виробляють повагу до прав і свобод особистості;
- протидіють свавілля та беззаконню;
- при виникненні необхідності встановлюються, закріплюються і гарантуються.

Відмінність права і моралі:

право	мораль
існує тільки в соціально неоднорідному суспільстві;	існує як в державному, так і в додержавному суспільстві;
регулює тільки найважливіші суспільні відносини;	регулює й ті відносини, які не регулюються правом (дружба, любов);
має, як правило, писаний характер, втілюючись в формі офіційного документа;	існує, в основному, в усній формі, а в випадку письмового закріплення не має документальної форми;
розповсюджується на громадян держави і осіб, що знаходяться на його території;	розповсюджується на все населення або певну соціальну групу;
має обов’язковий для виконання характер;	виконується лише у випадках авторитетності норми для суб’єктів;
приймається в рамках спеціальної процедури;	закріплюється в суспільстві у довільному порядку;

реалізується за допомогою спеціальних органів держави,	гарантується суспільством у цілому, а не окремими його структурами;
за порушення норм права настає юридична відповідальність, Найбільшої ефективності право досягає при умові співпадання його вимог і вимог, що формуються в моральних нормах.	при порушенні норм моралі застосовуються тільки засоби суспільного впливу.

ДЖЕРЕЛА ПРАВА (ФОРМИ ПРАВА)

Джерела права – це акти компетентних органів держави, які встановлюють і санкціонують норми права, зовнішні форми вираження правотворчої діяльності держави, за допомогою яких воля законодавця стає обов'язковою для виконання.

Основні джерела права:

<i>санкціоновані правові звичаї</i>	санкціоноване державою правило поведінки, що набуває загальнообов'язкового значення;
<i>релігійно-правові норми</i>	релігійні канони та інші релігійні звичаї, яким надається загальнообов'язковий характер;
<i>правовий прецедент</i>	судове чи адміністративне рішення конкретної справи, що має обов'язкове значення під час розгляду інших наступних аналогічних дій);
<i>нормативно-правовий акт</i>	офіційний письмовий документ держави, який приймається компетентними державними органами і встановлює, змінює або відмінює норми права;
<i>нормативно-правовий договір</i>	спільний документ кількох суб'єктів, який містить норми права, що встановлюються за їхньою взаємною домовленістю, і забезпечується державою;
<i>міжнародно-правові акти</i>	документи міжнародної співдружності, що із санкції держави розповсюджуються на її території).

Основне джерело права України – нормативно-правовий акт.

Нормативно-правовий акт має свою певну форму: закони, укази, постанови, інструкції та ін. Нормативно-правовий акт є результатом *правотворчості*, яка складається з кількох етапів:

1. *Підготовчий* – здійснюється підготовка проекту нормативно-правового акту:

- прийняття рішення про необхідність розробки проекту;
- визначення проєктантів;
- підготовка проєкту;

- обговорення тексту проекту;
- узгодження проекту із заінтересованими організаціями і посадовими особами;
- доопрацювання проекту;

2. Прийняття нормативно-правового акту:

- внесення проекту посадовій особі або в правотворчий орган для обговорення;
- обговорення проекту;
- прийняття нормативно-правового акту і процедура його підписання;
- можливість права відкладного вето для законів;

3. Введення нормативно-правового акту в дію:

- опублікування;
- доведення до виконавців іншим способом.

ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА ПРАВОВІДНОСИН

Правовідносини – це врегульовані правовими нормами суспільні відносини, учасники яких (фізичні чи юридичні особи) виступають одночасно як носії юридичних прав і юридичних обов'язків, що забезпечуються державою. Правові відносини характеризуються суворою визначеністю взаємної поведінки їхніх учасників, тобто взаємних прав і обов'язків.

Основні ознаки правових відносин:

- виникають на основі норм права;
- характеризуються наявністю сторін, які мають суб'єктивні права і юридичні обов'язки;
- є видом суспільних відносин фізичних і юридичних осіб, організацій, спільностей;
- здійснення суб'єктивних прав чи додержання юридичних обов'язків у правовідносинах контролюється і забезпечується державою.

Правовідносини класифікують за різними ознаками:

<i>за галузевою ознакою</i>	конституційні, цивільні, сімейні і т. д.;
<i>залежно від кількості суб'єктів</i>	загальні і конкретні;
<i>за кількісним складом суб'єктів</i>	прості (лише між двома суб'єктами), складні (між 3 і більше суб'єктами);
<i>в залежності від функціонального призначення</i>	регулятивні, охоронні;
<i>за характером дії зобов'язального суб'єкта</i>	активні, пасивні;

<i>залежно від обов'язків і розподілу прав між сторонами</i>	односторонні, двосторонні;
<i>за характером тривалості часу</i>	одноактні (купівля, продаж речі) і триваючі (перебування в шлюбі);
<i>від обґрунтованості життєвих обставин</i>	реальні та уявні.
<i>Структура правовідносин</i> (сукупність елементів правовідносин):	

- I. Суб'єкти правовідносин** – правоздатні суб'єкти суспільного життя, носії суб'єктивних прав і юридичних обов'язків: *фізичні особи* (громадяни держави, іноземці, особи без громадянства) та *юридичні особи* (організації, установи, органи держави, держава в цілому та інші). Учасники правовідносин мають юридичні властивості (правоздатність і дієздатність), тобто передбачену нормами права спроможність бути учасниками правовідносин.
- Правоздатність* – це передбачена нормами права можливість мати юридичні права і обов'язки.
- Дієздатність* – це передбачена нормами права можливість особистими діями самостійно здійснювати свої юридичні права і створювати для себе юридичні обов'язки.

- II. Об'єкти правовідносин** – це ті матеріальні або нематеріальні блага, з приводу яких склалися правовідносини. На їхню охорону направлені взаємні суб'єктивні права і юридичні обов'язки (річ, ділова репутація і т. д.) Види об'єктів правовідносин:

<i>Матеріальні:</i>	<i>Нематеріальні:</i>
- фізичний стан людини;	- духовні цінності;
- фізичні дії уповноваженого суб'єкта;	- певні соціальні властивості;
- фізичні дії зобов'язального суб'єкта;	- морально-психологічний стан людини.
- стан природних об'єктів і явищ;	
- речі (засоби виробництва, гроші тощо)	

- III. Зміст правовідносин** складають права та обов'язки суб'єктів правовідносин. Він характеризується синтезом фактичного і юридичного. *Юридичний зміст* – це суб'єктивні права і юридичні обов'язки суб'єктів правовідносин, тобто можливість дій уповноважених суб'єктів і необхідність відповідних дій

зобов'язальних суб'єктів. *Фактичний зміст* – це сама поведінка суб'єктів, їх діяльність, в якій реалізуються суб'єктивні права і юридичні обов'язки сторін.

Зміст суб'єктивного права	Зміст юридичних обов'язків:
<i>включає:</i>	
МОЖЛИВІСТЬ	НЕОБХІДНІСТЬ
<ul style="list-style-type: none"> ▪ діяти відповідно до свого бажання; ▪ вимагати певних дій від зобов'язальної сторони; ▪ звернутися до компетентного органу чи посадової особи за захистом свого права; ▪ користуватися соціальним благом, що закріплене суб'єктивним правом. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ здійснення певних дій; ▪ утримання від здійснення дій, що суперечать інтересам інших осіб; ▪ нести юридичну відповідальність за невиконання передбачених нормою права дій.

IV. Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, передбачені правовими нормами, які є основою для виникнення, зміни або припинення правовідносин.

Юридичні факти класифікують в залежності від критеріїв.

1. Щодо волі суб'єктів правовідносин юридичні факти поділяють на *події, дії, бездіяльність, стан*.

Подія – те, що відбувається незалежно від волі учасників правовідносин (стихійне лихо, закінчення строків, природна смерть тощо).

Дія – це активна поведінка суб'єкта з його волі. У свою чергу дії бувають:

<p><i>правомірні</i> – дії, що відповідають вимогам правових норм. Результатом правомірних дій можуть бути</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ юридичні акти, що чиняться з метою виникнення юридичних наслідків (<i>н.</i>, подача заяви про прийом на роботу), ➤ юридичні вчинки – дії, які не мають спеціальної мети викликати юридичні наслідки (<i>н.</i>, знахідка скарбу). 	<p><i>неправомірні</i> – протиправні дії, (<i>н.</i>, крадіжка):</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ винні (злочини), ➤ безвинні, так звані правові аномалії.
--	--

Бездіяльність – стан абсолютної пасивності, відсутність дії. Вона теж може викликати певні правовідносини (*н.*, ненадан-

ня лікарем медичної допомоги хворому).

Станом юридичного характеру може бути сп'яніння, вагітність, громадянство тощо, за наявності яких можуть виникати певні правові відносини.

Юридичні факти поділяють

<i>1. Щодо правових наслідків на</i>	правоутворюючі, правозмінюючі, правоприпинюючі, правозастосовні.
<i>2. За галузевою ознакою на</i>	конституційні, адміністративні, кримінальні, цивільні, фінансові, земельні тощо.
<i>3. Від кількості суб'єктів правовідносин на</i>	прості, складні.

ПОНЯТТЯ СИСТЕМИ ПРАВА

Система права – історично створена, об'єктивно зумовлена внутрішня структура права, що полягає в єдності та узгодженості юридичних норм, зосереджених у відносно самостійних їхніх комплексах – галузях, підгалузях та інститутах. Іншими словами, система права – це система всіх діючих юридичних норм певної конкретної держави.

Основні ознаки системи права:

<i>диференціація</i>	– розподіл всієї сукупності норм права на взаємозв'язані між собою правові комплекси, галузі, підгалузі, інститути права залежно від особливостей суспільних відносин, що регламентуються правом;
<i>єдність і узгодженість</i>	– система права заснована на єдиних і узгоджених між собою принципах і нормах права;
<i>об'єктивний х-р побудови системи права</i>	– залежність системи права від рівня розвитку суспільних відносин та об'єктивних умов існування та функціонування суспільства.

Основні види систем права.

Романо-германська (континентальна) – сформувалась на основі римського класичного права і діє в країнах континентальної Європи.

Англо-американська (прецедентна) – система загального права, де особливе значення має юридична практика, в основу якої покла-

дено рішення судових та адміністративних органів. Діє у Великобританії, США, Канаді.

Система мусульманського права – система, в якій провідною є релігійна ідеологія, що виражена в джерелах мусульманського права – Корані, Іджімі тощо.

Релігійно-звичаєва – основним регулятором суспільних відносин є традиції, звичаї, релігійні канони (окрім, ісламу і канонічного).

Наприклад, правова система Індії, правові системи країн Далекого Сходу – Китаю, Японії, правові системи країн Африки та Мадагаскару.

Система соціалістичного права – система, яка в цілому виражала партійну ідеологію комуністичної партії в політичній системі.

Елементи правової системи:

1) <i>правові норми</i>	система законодавства і права;
2) <i>юридична практика</i>	акти застосування права органами виконавчої і судової влади;
3) <i>правова політика</i>	система заходів, які здійснюються органами законодавчої, виконавчої і судової влади у правовій сфері;
4) <i>правова ідеологія</i>	система правових поглядів, переконань, ідей, концепцій, теорій, тобто правовий світогляд суспільства. Вона охоплює правову свідомість і правову культуру.

Структуру права, як внутрішню організацію елементів системи права, можна розглядати по-різному. Наприклад, як

1) <i>приватне право</i>	<i>публічне право</i>
регулює відносини між громадянами і юридичними особами, між юридичними особами;	регулює відносини між громадянами і юридичними особами з одного боку і державою з другого боку;
2) <i>об'єктивне право</i>	<i>суб'єктивне право</i>
система загальнообов'язкових правил фізичної поведінки;	закріплена в юридичних нормах можливість певної поведінки особи;

3) *матеріальне і процесуальне право* та інше.

Поділ права на галузі, правові інститути

Структурними елементами системи права є: норма права, інститут права, галузь права.

Галузь права – це сукупність норм права, які властивими їм методами регулюють певну однорідну сферу суспільних відносин (майнових, трудових, сімейних тощо).

Кожна галузь права має свій предмет регулювання, тобто конкретний вид суспільних відносин, що врегульовуються саме цією галуззю права.

Традиційно в Україні галузі права розрізняють за предметом правового регулювання.

Сучасне право України складається з таких основних галузей.

ГАЛУЗІ ПРАВА

Конституційне	Фінансове	Адміністративне
Цивільне	Житлове	Кримінальне
Цивільно-процесуальне	Соціально-забезпечувальне	Кримінально-процесуальне
Трудове	Шлюбно-сімейне	Виправно-трудове (виконавче)
Господарське	Міжнародне	Арбітражно-процесуальне
Земельне	Екологічне	Космічне

За місцем, яке галузі права займають у правовій системі, їх поділяють на:

Основні	<ul style="list-style-type: none">▪ <i>профілюючі</i> (традиційні) – утворюють основну, обов'язкову частину системи права (конституційне, кримінальне, цивільне);▪ <i>процесуальні</i> – галузі, які визначають порядок застосування матеріального права (кримінальний, цивільний, адміністративний та інші процеси);▪ <i>спеціальні</i> – галузі, які на базі профілюючих розвивають основні галузі права і забезпечують спеціальний правовий режим для того чи іншого виду суспільних відносин (земельне, сімейне, фінансове та ін.).
Комплексні	екологічне, господарське право.